

I. Geopolityka i stosunki międzynarodowe

I. Геополітика і міжнародні відносини

Ірина Кресіна

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Ірина Алексєєнко

Бердянський державний педагогічний університет

СУВЕРЕННІ ДЕРЖАВИ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: АНАЛІЗ СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ

Kresina Iryna, Alekseyenko Iryna. The Sovereign states facing the challenges of globalization: the analysis of current conceptions.

The authors examine the national states development scenarios on the basis of two tendencies – the world government nascence and strengthening of the nation state. The ideas about inevitable formation to the 2000 year of the «world state» in the form of conflict-free and just united society of humanism in 1990-years failed. The possibilities of passing to more humane, just and intelligent society changed to the scenarios of split to parts civilization, contradictions between which were practically impossible to solve.

By the end of XX century the determinative feature in investigation of the further existence of a sovereign state investigation becomes an inconsistency of the globalization process, which, despite expectations, at one time integrates and disjoins nations.

The 1990s witnessed, that within global governance of the continuous "Shift of power" from governments of nation states to some new supranational structure of international management is not observed. Rather we talk about fundamentally new tendency of world development: at the global level both states and transnational formations own "the part" of power.

The capital flows, which are consistently increasing, and products crossing national borders, making them more and more transparent, demand creation of coordinating bodies at the supranational level, but not as a shape of a "world government", but as collective actions of governments of several states. This model proposed by German political scientist W. Beck, is based on the idea of transnational state, namely community of states.

The process of globalization provides arguments for supporters of the traditional theory of political realism, who claim, that in future development scenarios the main parts, as previously, belong to strong states and their nation interests, strength of which will be only increasing due to economic integration. The debates are kept only about whom in XXI century the leadership belongs to - traditional Western centers of power or East which grows stronger.

Keywords: the nation state, the transnational state, sovereignty, globalization, world government.

Розглядаючи окремі аспекти державного, національного суверенітету в епоху глобалізації, дослідники роблять найчастіше діаметрально протилежні прогнози щодо його долі – від повного й остаточного зникнення в силу історичної обмеженості цього феномена до своєрідного «відродження держави», що, звільнившись від ряду функцій, делегованих наднаціональним і локальним органам влади, зможе повернутися до свого первісного призначення як інструмента підтримки правопорядку в межах національних територій і за ними. Тому побудовані на основі цих висновків картини майбутнього світопорядку позначені крайньою розмаїтістю і повною відсутністю єдності. Сценарій єдиного високотехнологічного «суспільства дозвілля» з розв'язаними суперечностями і конфліктами поступився місцем невизначеності й невпевненості в майбутньому, в якому на місце держави прийдуть хаос і нескінченна низка військових зіткнень. Однак не всі прогнози такі песимістичні. Питання про адаптацію держав до нових умов і адаптацію їх громадян до швидкоплинних процесів стає головною проблемою політико-правової науки в епоху глобалізації світу.

Слід відзначити, що від того, яких форм набуде національний суверенітет і чи існуватиме він взагалі, залежить не тільки світ політичного, а й інші сфери життя суспільства, подальший

напряму історичного процесу. Крім того, від цього залежатиме і місце самої людини в цивілізації XXI ст., її самоідентифікація і взаємовідносини з іншими членами суспільства. Тому головним завданням, яке ставили і ставлять перед собою дослідники сучасних тенденцій розвитку національної держави та інституту державного суверенітету, є побудова на основі отриманих даних певної моделі держави і суспільства майбутнього, тобто максимально можливий довгостроковий прогноз. Таку мету ставили перед собою вчені й мислителі ще задовго до появи глобального прогнозування, однак саме в сучасну епоху стрімких змін вона набула особливої важливості й значущості, оскільки, чим точнішим буде прогноз, тим ефективніше зможуть діяти політичні лідери в напрямі запобігання можливим негативним явищам у майбутньому. Моделі та сценарії глобального розвитку важливі тим, що дають змогу повніше оцінити реалії сьогодення і запобігти згубним тенденціям у майбутньому, тобто, по суті, це програма дій для керівників різних рівнів.

Які ж сценарії для національної держави на основі виділених тенденцій найбільш ймовірні в сучасному світі? На основі висновків двох умовних груп дослідників явища «розмивання» суверенітету, логічно було б припустити дві моделі для світопорядку XXI ст., з одного боку, зникнення державного суверенітету і, таким чином, виникнення якихось нових владних інститутів на наднаціональному або ж, навпаки, на локальному рівнях; а з іншого – збереження колишньої значущості національної держави як головного актора міжнародних відносин. Однак суперечливість процесу глобалізації та його особливості не надають нам такої твердої дихотомічної картини результатів довгострокового політичного прогнозування. Хто і як регулюватиме взаємини різнорідних суб'єктів міжнародного права, хто і як стане управляти світом, що глобалізується, – усі ці питання породжують далеко не однозначні відповіді. Можливих варіантів і сценаріїв виявляється набагато більше, хоча вони і входять умовно в спектр з двома полюсами – «світовий уряд» і сильна національна держава.

Співіснування двох прямо протилежних тенденцій – централізації і децентралізації – стало ключовою характеристикою нової парадигми суспільного розвитку – процесу глобалізації. Ідеї про неминуче формування до 2000 р. «світової держави» у формі безконфліктного і справедливого єдиного суспільства гуманізму в 1990-х роках зазнали поразки. Постійна ескалація військових конфліктів у світі породила почуття песимізму і прогнози про поступове занурення світу в хаос, що настане внаслідок послаблення державних механізмів та інтенсифікації релігійних і етнічних конфліктів. Перспективи переходу до більш гуманного і справедливого інформаційного суспільства змінилися сценаріями розколотої на частини цивілізації, суперечності між якими практично не піддаються розв'язанню. Найвідомішими прогнозами щодо настання «нового світового безладдя» є концепція «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона [1] і теорія нових воєн між регіонами, що належать до першої, другої і третьої хвилі технологічної революції Е. Тоффлера [2, с. 45]. Не світова безконфліктна взаємозалежність, а жорстоке з'ясування взаємин між цивілізаціями – такі прогнози на XXI ст. у цих роботах.

Таким чином, на початку 1990-х років особливої популярності набуває сценарій неминучих майбутніх конфліктів між блоками держав, що представляють собою культурно-цивілізаційні спільноти.

До кінця XX ст. визначальною характеристикою в дослідженні перспектив подальшого існування суверенної держави стає суперечливість процесу глобалізації, що, попри очікування, одночасно й інтегрує, і роз'єднує народи. Тому національна держава, з одного боку, втрачає ряд своїх функцій, насамперед в економічній сфері, але з іншого боку вона не зникає зі світової арени, а в певному розумінні навіть підсилюється, виступаючи як єдиний легітимний актор і набуває все більшого значення в системі міжнародних відносин, що постійно ускладнюється [3, с. 507].

Світова економіка, що стрімко інтегрується, та її актори (великі ТНК і міжнародні фінансово-кредитні організації) пропонують нове розуміння ролі національної держави в умовах глобалізації. Суспільство дійсно стає дедалі відкритішим, але зовсім не відмовляється від принципу суверенітету. І для того, щоб утримати свої позиції в умовах глобалізації,

держава повинна успішно інтегруватися в сучасну ситуацію: щоб продемонструвати свою конкурентноспроможність з іншими інститутами глобального мегасуспільства, що формується, вона повинна стати ефективною демократичною сервісною службою глобального громадянського суспільства. Таким є неоліберальний сценарій для виходу суверенної держави з кризи [4, с. 354].

Щоб стати ефективною, на думку більшості дослідників, держава зобов'язана засвоїти новітні технології корпоративного менеджменту і передові методи надання послуг населенню, здійснити демократизацію форм взаємодії з громадянським суспільством, а також децентралізацію структур управління, включаючи створення приватних агентств, яким будуть делеговані визначені функції з обслуговування громадян і корпорацій.

Державі, таким чином, відповідно до цього сценарію відводиться роль координатора дій економічних структур і соціальних інститутів, але основним її заданням стає «управління». Водночас, згідно з оцінкою К. Мерфі, 1990-і роки засвідчили, що в межах глобального управління суцільного «зрушення влади» від урядів національних держав до якоїсь нової наднаціональної структури міжнародного управління не спостерігається. Скоріше йдеться про фундаментально нову тенденцію світового розвитку: на глобальному рівні «частиною» влади володіють і держави, і транснаціональні утворення. Передусім це приватні агентства, що займаються оцінкою платоспроможності, що нав'язують власну політику урядам на всіх рівнях; тісно взаємозалежні глобальні олігополії в страховому бізнесі, бухгалтерській справі та висококласному консалтингу, що здійснюють аналогічний регулюючий вплив; різноманітні глобальні та регіональні картелі в промисловості – від видобувних галузей до виробників електроенергії; специфічна комбінація регулювання олігополії, що керує глобальними телекомунікаційними мережами, включаючи інтернет.

Крім того, істотно зріс вплив таких центрів влади, як інтегрована на міжнародному рівні мафія; вузьке коло економістів, що визначає норми своєї професії, і тим самим справляє регулюючий вплив на міністерства фінансів, найбільш впливові міжурядові органи і приватні структури [5, с. 794].

Таким чином, з точки зору adeptів економічної глобалізації, в найближчому майбутньому зміниться сама природа національної держави; вона все більше буде поводитися лише як одна з форм комерційної організації, однак це не означатиме втрати нею суверенітету.

Водночас усі потоки капіталів, що постійно зростають, і товарів, що перетинають національні кордони, роблячи їх все більш прозорими, вимагають створення координуючих органів на наднаціональному рівні, однак не у вигляді «світового уряду», а у вигляді колективних дій урядів декількох держав. Ця модель, запропонована німецьким політологом У. Беком, ґрунтується на ідеї транснаціональної держави, тобто співтовариства держав, що об'єдналися «у відповідь на глобалізацію і розвивають завдяки цьому свій регіональний суверенітет та ідентичність за межами національного» [6, с. 230]. Лише об'єднуючись, держави здатні відродити свій суверенітет у структурі світового суспільства і світового ринку, і це буде суверенітет нового типу – «обмежений суверенітет кооперації». <...> Це означає, що національно-державні актори отримують простір для політичного організаційного формування тією мірою, в якій їм поталанить збільшити економічне і суспільне багатство шляхом транснаціональної кооперації. Отже, транснаціональні держави є глобальними торговельними державами, які, відмовившись від ексклюзивного територіального принципу, розпрощалися при цьому і з пріоритетом геополітичних розрахунків» [6, с. 231]. За такої форми державної кооперації війни стають економічно не вигідними, на відміну від того, як це могло бути для ізольованих одна від одної держав, якщо тільки вони не потрапляють до сфери інтересів якого-небудь іншого військового союзу.

Політична архітектура транснаціональних держав базується на принципі правового пацифізму і федералістського принципу державного контролю. Перший з них припускає створення міжнародних правових інстанцій, без яких неможливе врегулювання транснаціональних конфліктів мирними засобами; другий необхідний для горизонтального

розподілу влади, оскільки якась наднаціональна інстанція, що контролює держави згори, може виявитися монополізованою в руках одного з урядів, що призвело б до створення тиранічного формування. Таким чином, сценарій У. Бека припускає одночасно і відмову від ряду суверенних прав з боку держави в їх традиційному розумінні, і придбання нових владних повноважень на основі транснаціональної кооперації. Саме ці тенденції можна спостерігати у процесі оформуванні ЄС, що, на його думку, може стати зразком для держав у інших економічних регіонах.

Сценарій У. Бека підкреслює амбівалентність процесу глобалізації, яка подвійно впливає на державний суверенітет. Цю особливість чітко сформулював Дж. Розенау, позначивши її як «фрагментативну динаміку», що означає формування і зміцнення блоків і союзів національних держав (інтеграційний процес) за триваючої фрагментації політичної карти світу і процесу утворення нових держав [7, с. 225-226]. Сценарій Дж. Розенау припускає співіснування і доцентрових, і відцентрових тенденцій, що приводитимуть до створення складних ієрархічних союзів, основним актором яких проте залишиться держава, оскільки формування єдиного глобального правління зовсім не передбачається в найближчому майбутньому. Це дуже віддалена і на сьогодні малоймовірна перспектива.

Цей сценарій відповідає і терміну «глокалізація», що використовується дослідниками для позначення глобальних і локальних процесів не як протидіючих, а як взаємозалежних і таких, що витікають один з одного. «Глокалізація» відображає діалектичність процесів, що відбуваються у світі, а зовсім не зведення їх до однозначної логіки розвитку капіталу в економічній науці. Тому універсальність зовсім не суперечить партикуляризму, централізація – децентралізації, взаємозалежність – прагненню до автономії.

Отже, глобалізація і посилення державних амбіцій мають спільні корені, взаємно переплітаються і підтримують одна одну. Для того, щоб вільно пересуватися по світу і безперешкодно досягати своїх цілей, глобальні фінанси, торгівля, інформація потребують політичної фрагментації світу, зацікавлені в збереженні фікції суверенітету слабких держав, тобто в тому, щоб вони були одночасно і слабкими, і суверенними.

Таким чином, інтеграція, фрагментація, глобалізація і «територіалізація» світу взаємозалежні й є складовими одного процесу, а тому видається доречним застосування терміна «глокалізація» як назви одного з можливих сценаріїв розвитку для державного суверенітету в майбутньому. Держава, з одного боку, втратить частину своїх повноважень, з іншого – посилиться її роль як правового арбітра і посередника у складній структурі нових акторів, що з'явилися на міжнародній арені. «У поточний період виникає нова форма анархії через послаблення колишніх центрів влади, інтенсифікації транснаціональних відносин, зменшення значущості міжнаціональних бар'єрів і зміцнення всього, що гнучко обминає державні кордони» [7, с. 151-152]. Цей сценарій набуває серед аналітиків все більшої популярності, оскільки саме в його рамках стає можливим дотримання інтересів одразу багатьох сторін – у XXI ст. державний суверенітет не зникне, але співіснуватиме паралельно з наднаціональними і локальними структурами, кожній з яких буде наданий свій сектор у глобальному управлінні суспільством. Якщо простежити цю тенденцію у майбутньому, то, згідно з найбільш віддаленим у часовій перспективі прогнозом, буде завершення у міжнародних масштабах до кінця XXI ст. консолідації на федеративній основі за збереження різноманіття локальних ідентичностей і навіть їх постійного збільшення [8, с. 121].

Водночас процес глобалізації надає аргументи і для прихильників традиційної теорії політичного реалізму, які стверджують, що в сценарії майбутнього головні ролі, як і раніше, належатимуть сильним державам і їх національним інтересам, міць яких тільки зросте завдяки економічній інтеграції. Суперечки тут ведуться тільки про те, кому ж належатиме лідерство в XXI ст. – традиційним західним центрам сили чи Сходу, що піднімається економічно. Тут можна виділити чотири основних сценарії майбутнього.

Перший визначається триваючою всемогутністю Сполучених Штатів, що мають шанси продовжити своє домінування на десятиліття. Майже ніщо не загрожує невмотивованим

і раптовим послабленням Америки, саме тому багато хто з дослідників схильний погодитися з прогнозом англійського футуролога Х. Макрея: «Американська воєнна міць, єдність нації, її розміри і показники розвитку, очевидно, ще не на одне покоління забезпечать Сполученим Штатам політичне лідерство у світі. Жоден з двох інших розвинених регіонів – Європа чи Східна Азія – не має такого поєднання елементів могутності» [9, с. 53].

Другий сценарій припускає перехід однополюсного світу в біполярний, виходить з появи у США глобально значущих конкурентів, насамперед в особі Китаю або Європейського Союзу; формування прогнозованих і несподіваних коаліцій, самоствердження яких одразу ж поверне з минулого картину дипломатичного балансу сил [10, с. 121].

Згідно з третім сценарієм з'являється схема багатопольярного світу, в якому колишній гегемон внаслідок спільних дій суперників втрачає чільні позиції, відбуваються постійні пошуки нових партнерів і конкуренція за сфери впливу.

Четвертий сценарій припускає рівноцінне співіснування шести або семи цивілізацій, що стверджують себе як самодостатні і самостійні центри світового розвитку. Ці сценарії пов'язані насамперед із прогнозами щодо прийдешніх конфліктів і військово-політичних союзів, оскільки збереження сильних держав означає і збереження пріоритету національних інтересів у зовнішній політиці. Головним фактором розвитку міжнародних відносин, на думку Дж. Модельскі і К. Томпсона, стане імперське самоствердження, тобто прагнення держав-лідерів зайняти позиції гегемона, що викличе сильний опір інших претендентів [11, с. 131].

Існує маса варіантів розвитку міжнародних відносин у майбутньому, в яких національна держава або блоки держав, як і раніше, розглядаються як провідна сила на світовій арені. Усі вони побудовані на істотному ігноруванні тенденцій трансформації державного суверенітету в сучасному світі й пошуку держави-лідера в новому столітті. Характерною рисою цих сценаріїв є пророкування масштабних конфліктів аж до світових війн, які досить часто відносять до періоду 2030–2040-х років [12, с. 9].

Таким чином, думка про збереження домінуючого становища національної держави як основного актора на міжнародній арені є найбільш поширеною. Йдеться насамперед про великі й сильні в економічному і стратегічному відношенні держави, що продовжуватимуть боротьбу за лідерство на початку третього тисячоліття, не вимагаючи обмеження інтересів невеликих суверенних держав. У цьому контексті суперечки точаться насамперед про те, чи буде світ однополярним, чи все-таки складеться кілька центрів сили, здатних впливати на світові процеси.

Погляду про існування багатопольярного світу дотримуються і представники лівих організацій, які останнім часом заявили про себе під прапором «антиглобалізму». Критикуючи неоліберальну ідеологію, вони прагнуть довести, що США зовсім не втрачають позиції світового лідера і не відмовляються від свого суверенітету, а, навпаки, використовують гасла демократизації й лібералізації для посилення свого світового панування. Особливої популярності у зв'язку з цим набуває концепція «золотого мільярда», відповідно до якої всіма перевагами сучасної цивілізації зможе користуватися лише один мільярд населення планети. Іншим жителям планети відводиться роль обслуговуючого персоналу, постачальників дешевої робочої сили і сировини для розвинених країн. Оскільки така ситуація викликає невдоволення, яке зі зростанням чисельності населення в бідних країнах тільки підсилиться, країнам Заходу дедалі складніше буде стримувати цей натиск. Протистояння за формулою Захід – Незахід загрожуватиме стабільності на всій планеті. Саме тому представники радикальних настроїв вважають, що США винайшли неоліберальну ідеологію, яка проголошує неминуче посилення взаємозалежності й інтеграції у світовому масштабі. Глобалізована економіка нібито повинна поступово зрівняти економічні й культурні відмінності між різними регіонами планети і нівелювати нерівність. Це, безумовно, негативно позначиться на статусі суверенної держави, який буде важко зберегти за практично повної прозорості кордонів і неефективності державних інститутів загалом. Тому поступово влада перейде в руки наднаціональних організацій, що проведуть єдину координаційну політику.

Ця модель «нового світового порядку», на думку радикалів, є видумкою, яку представники фінансових і політичних кіл Заходу нав'язують усьому іншому світу, щоб придушити його опір нерівності, що зростає між різними регіонами планети. Професор Массачусетського технологічного університету, відомий політичний діяч і водночас один із зятих противників глобалізації Н. Хомський стверджує, що неоліберальна риторика, викладена в знаменитому Вашингтонському консенсусі, є не що інше, як замаскована, добре продумана політика уряду США, які через дію підконтрольних їм міжнародних фінансових інститутів прагнуть до світового панування. Сполучені Штати, нав'язуючи глобалістську ідеологію, прагнуть за допомогою гасел про лібералізацію цін і фінансів, приватизації і свободи ринку максимально послабити позиції урядів інших держав саме для того, щоб стати єдиним «світовим урядом нової імперської ери», в якого просто не залишиться конкурентів [13, с. 28].

Таким чином, сценарій, що нав'язують США, насправді приведе не до гомогенного в економічному відношенні світопорядку, а до подальшого майнового і правового розшарування, де весь прибуток діставатиметься розвиненим капіталістичним країнам Заходу і, насамперед, США. На думку Н. Хомського, гасла про вільний ринок ніколи не були в дійсності на озброєнні країн Заходу: уряд США і держави Західної Європи завжди засновували свою діяльність на твердому економічному протекціонізмі, постійно здійснюючи грошові вливання в промисловість. Інші країни, що зазнають тиску «глобалістської» доктрини про всевладдя вільного ринку, поступово втрачають контроль над власною економікою територією, а також втрачають незалежність перед міжнародними фінансовими інститутами, що знаходяться на службі уряду США.

Таким чином, сценарій, який описав Н. Хомський для майбутнього світопорядку, передбачає втрату суверенітету практично всіма державами «третього світу», що перетворюються на сировинні придатки до США, і безпрецедентне посилення державності самих Сполучених Штатів під виглядом захисту демократії тих, хто прагне до світового панування.

Такої трансформації зазнає до початку третього тисячоліття ідея «світової держави»: з пацифістсько-гуманістичної ідеї про справедливе світове співтовариство вона перетворюється в ідею про олігархічний уряд, до якого входять представники фінансової і політичної еліти найбільших держав, які прагнуть за допомогою неоліберальної пропаганди підкорити собі весь інший світ. Причому для лівих радикалів такий сценарій є насамперед заклик до активних дій, пошуку альтернативного варіанту розвитку, який зробив би світ справедливішим, ніж його намагаються створити «головні архітектори».

Таким чином, сучасна політична наука поступово звільняється від оптимістичних ілюзій 1980-х років, коли шлях до безкризового універсального суспільства вважався неминучим. Сьогодні основою глобальних прогнозів, особливо довгострокових, є думка про суперечливість тенденцій цивілізаційного розвитку. Не відмовляючись від ідеї поступового формування єдиної всепланетарної цивілізації, дослідники зазначають, що цей процес відбуватиметься надзвичайно складно, прагнення до пошуку нової ідентичності в умовах глобальної трансформації призведе до посилення сепаратистських і відцентрових тенденцій: «Чим сильніші тенденції до універсалізації й уніфікації зовнішніх сторін життя, тим сильніше люди дорожать такими внутрішніми характерологічними компонентами свого народу, як традиції, релігія, мова, культура. Єдиний світовий порядок можливий тільки як відкритий, динамічний простір для вільного співіснування різномірних культур, релігій, форм світорозуміння» [13, с. 31-32].

Незважаючи на те, що економічна і технологічна глобалізація роблять світ дедалі більш взаємозалежним та інтегрованим, зближуючи країни і народи, державний суверенітет продовжує зберігати свою значущість як необхідну умову для самовираження і самовизначення на світовій арені, що особливо стосується молодих держав, для яких закріплення власної суверенної ідентичності є життєво необхідним. Для сильних держав, що займають провідні позиції в світі, суверенітет у традиційному розумінні багато в чому є історично віджилою формою, що сприяє появі нових владних структур, здатних розв'язувати проблеми на новому

недержавному рівні. Тому говорити серйозно про повне й остаточне зникнення державного суверенітету не наважується жоден з глобальних «сценаристів». У більш загальному вигляді всі довгострокові прогнози тією або іншою мірою підтримують основну тенденцію трансформації суверенних держав у світі, де співіснуюватимуть різні рівні владних структур – глобальний (наднаціональні міжнародні організації, покликані вирішувати найбільш загальні питання, що стосуються долі всього людства), локальний (місцеве самоврядування, автономії), державний (державні органи візьмуть на себе вирішення завдань, насамперед правового регулювання відносин у глобалізованому суспільстві) і недержавний (різні суспільні й економічні організації, що справляють дедалі більший вплив на світ політичного).

Безумовно, суверенна держава й у ХХІ ст. продовжуватиме відігравати провідну роль у міжнародних відносинах, однак з'являтимуться нові актори, вплив яких на політичні процеси зростатиме. «Ми знаходимося на шляху, що веде в далекій перспективі до транснаціонального світу, в якому держави і народи збережуть за собою істотну роль, важелі й функції» [14, с. 135].

Загалом картина майбутнього світопорядку видається сучасним дослідникам досить суперечливою, небезконфліктною і справедливішою, ніж попередні епохи. В цілому можна погодитися з тим, що з поглибленням процесу глобалізації завершується великий історичний цикл розвитку, коли держави йшли «пліч-о-пліч» з цивілізацією, а посилення ролі держави й державного суверенітету було показником зростаючої цивілізованості тих чи інших народів. Збільшення кількості суб'єктів історичного процесу на сучасному етапі підриває подібну монополію держави. Але це зовсім не означає, що завтра чи в майбутньому національна держава буде здана до архіву історії.

Суттєвих змін зазнає й інститут суверенітету, його роль, функції, місце і значення в житті держав як суб'єктів міжнародної політичної системи. Держава перетвориться в один із складних суб'єктів людського буття, але навряд чи перестане бути головним діючим актором національної і міжнародної сцени до тих пір, поки будуть існувати різні етноси і народи. Можна погодитися з висновком А. Албі про те, що «національні уряди поступово втрачатимуть функції носіїв виняткового суверенітету і будуть включатися до ієрархічної вертикалі як середня ланка» [15, с. 184].

Безумовно, натлі глобалізаційних процесів відбувається певне обмеження юрисдикції держав у зв'язку з розширенням складу суб'єктів міжнародного права та міжнародної правотворчості. Отже, постає проблема співвідношення сфер регулювання міжнародного й національного права, а точніше, співвідношення міжнародного права та суверенітету національних держав. Її вирішення не може бути поставлене в залежність від звуження державного суверенітету або обмеження участі держави в міжнародних відносинах чи встановлення верховенства, контролю суб'єктів міжнародного права над суверенними державами.

Не можна також однозначно поділяти позицію щодо обмеження державного суверенітету нормами міжнародного права, оскільки це може призвести до висновку про тенденцію витіснення, а потім і зникнення національних держав, що є неприпустимим з погляду національних інтересів. Так само не можна поділяти позицію щодо безвідповідальності суверенних держав за нормами міжнародного права, оскільки наслідком цього процесу можуть бути анархія, домінування права сили в міжнародних відносинах. Ця проблема, на думку А. Моїсеєва, має розв'язуватися шляхом розуміння того, що суверенітет держави – це її властивість, яка не може бути відчужена, обмежена чи передана.

Держава може передати лише частину своїх прав у певній сфері відносин або окремі повноваження наднаціональним інституціям. До того ж передати їх, по-перше, на певний термін, по-друге, із зазначенням конкретних умов передачі й, по-третє, умов їх повернення за певних обставин. Адже передусім суверенітет залежить від права й можливості держави покладати на себе та відмовлятися від певних завдань і функцій на користь тих чи інших суб'єктів, як в межах окремо взятої держави, так і за її межами.

Суверенітет стосується самого питання існування держави як такої та наявності її правосуб'єктності взагалі, оскільки вона виникає у зв'язку з наявністю суверенітету. Як

приклад можна навести конституційні норми держав-членів ЄС, що стосуються обмеження їхніх суверенних прав. У таких випадках йдеться про делегування суверенних повноважень (Німеччина), передавання федеральних повноважень (Австрія), передавання прав парламенту щодо ухвалення рішень (Швеція), делегування повноважень, наданих Конституцією органам влади (Данія), тимчасове надання повноважень, передбачених Конституцією щодо законодавчої, виконавчої та судової влади (Люксембург), надання певного повноваження (Бельгія), надання законодавчих, виконавчих і судових повноважень (Нідерланди), обмеження суверенітету (Італія). Конституція Греції (п. 2 ст. 28) визначає умови надання міжнародним організаціям повноважень, передбачених нею, й обмеження (п. 3) національного суверенітету [16].

В цілому вплив глобалізації на державу й державний суверенітет досить багатовекторний за своїм характером, тому потребує глибокої й всебічної оцінки. З цього приводу актуальною є думка Д. Єфременко про те, що питання про послаблення ролі держави й державного суверенітету повинно розглядатися лише у відносному сенсі, в порівнянні, наприклад, з динамікою інших політичних процесів або з масштабом і параметрами сучасних проблем. [14, с. 127].

З позицій «трансформаційного» підходу сучасний етап глобалізації «наново встановлює і реорганізує силу, функції і владу національних урядів». Хоча «вища законна компетенція» залишається в руках держав в межах їх території, на цю компетенцію накладаються <...> зростаюча юрисдикція інститутів внутрішнього управління, а також обмеження і зобов'язання, що витікають з принципів і норм міжнародного права» [13, с. 55-56].

На нашу думку, сам процес реорганізації сили й компетенції безперечний, але в ньому є ряд принципово важливих особливостей, які досить часто недооцінюються. По-перше, в розпорядженні держав з'являються нові важелі, між ними відбувається диференціація, а у найсильніших з них – потенційно величезні можливості впливу на навколишній світ. По-друге, на окремих напрямках, включаючи соціально-економічний, спад у потенціях держав по відношенню до недержавних суб'єктів може бути частково зворотним, оскільки є підстави пов'язувати його з труднощами адаптації на момент якісного стрибка, а також з ідеологічним вибором, що відображає інтереси окремих суспільних сил (перш за все спекулятивного фінансового капіталу). По-третє, якщо відносно ослаблення держави й інституту суверенітету в певних сферах неминуче, воно разом з тим супроводжується акумуляцією влади в іншій, альтернативній структурі, як це передбачав ще в 1965 р. С. Хоффман [17]. Відбувається фрагментація, розпорошення сили між суб'єктами різних рівнів. У зв'язку з цим виникає загроза «глобальної кризи влади», як «нового різновиду анархічного безвладного капіталізму» [18, с. 107]. Але, крім загрози хаосу, що містить це положення, воно збільшує шанси урядів на збереження домінуючого становища в контексті консолідації нової системи суспільної самоорганізації.

Багато в чому уявлення про кризу національної держави й інституту суверенітету засноване не на їх реальному ослабленні, а на їх невідповідності зростаючим вимогам доби глобалізації. Проте, якими б недосконалыми вони не були, з точки зору процесів глобалізації жодних альтернативних інструментів, краще адаптованих до вирішення сучасних проблем, глобалізація не породжує. А, на думку П. Бейєра, інститут національної держави й державного суверенітету є необхідними елементами глобального суспільства, які виконують у ньому певну роль. Будучи його підсистемами і «глобально легітимними колективними суб'єктами», вони забезпечують єдність партикулярного й універсального – приклад того, «як глобалізована системна форма може ставати локальною, не втрачаючи глобального характеру» [19, с. 87-88].

Обмеження суверенітету держави на її території, втручання у визначення державою її внутрішнього й зовнішнього статусу через міжнародне право, а не з власної волі, є неприпустимими й неможливими в принципі. Взаємні відносини між державами регулюються договорами та угодами, які самі по собі жодної влади однієї держави над іншою встановлювати не можуть. Відносини, що виникають та розвиваються як договірні, не можуть

бути владними відносинами. Трансформація договірних відносин у владні можлива тільки на добровільних засадах. Добровільність і незалежність у міжнародних відносинах є істотною гарантією державного суверенітету та трансформації у світовому вимірі «суверенітету взаємозалежності» сучасних держав у «суверенітет взаємодії» задля розв'язання глобальних проблем [20, с. 87].

Отже, глобалізація, розвиваючись із національного джерела, не може не служити державі, збагачуючи політичні, економічні, технічні, просторові й організаційні можливості її реалізації. Ігнорування національної держави, її суверенітету – це помилковий шлях, що веде до конфліктів. Жодна глобальна система не буде життєздатною, якщо не буде відкритою національним інтересам, не буде побудована на взаємодії національних держав. Тим більше, що сам національний інтерес не виступає чимось чужорідним глобальному, оскільки є синтезом внутрішніх і зовнішніх факторів.

В основі глобальної відповідальності суб'єктів міжнародних відносин знаходиться врахування й реалізація національних інтересів. Тільки таким чином може бути подолана їх «анархія». Глобалізація і національні інтереси держав та їх суверенітет – не взаємовиключні, а взаємодоповнюючі структурні елементи глобального міжнародного порядку.

Зміцнення позицій держави в системі міжнародних відносин є неминучим, оскільки і в умовах високорозвиненого громадянського суспільства її існування є необхідним.

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и переустройство мирового порядка / С. Хантингтон // Pro et Contra. – 1997. – № 2. – С. 131–158.
2. Toffler A. War and Anti-War / A. Toffler. – N.Y. : Blackwell Publishers, 1992. – 245 p.
3. Wallace W. The Sharing of Sovereignty: The European Paradox / W. Wallace // Political Studies. – 2009. – Vol. 47. – № 3. – P. 503–521.
4. Mack A. What is human security? / A. Mack // Special Issue of Security Dialogue. – 2008. – Vol. 35. – P. 348–360.
5. Murphy C. N. Global governance: poorly done and poorly understood / C. N. Murphy // Intern. affairs. – L., 2000. – Vol. 76, № 4. – P. 654–794.
6. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек ; [пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника]. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
7. Rosenau J. N. New Dimension of Security: The Interaction of Globalizing and Localizing Dynamics / J. N. Rosenau // Security Dialogue. – 1994. – Vol. 25, September. – P. 215–292.
8. Albi A. EU Enlargement and the Constitutions of Central and Eastern Europe / A. Albi. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 274 p.
9. Falk R. The Changing Structure of International Law / R. Falk // International Law: A Contemporary Perspective, 1985. – 234 p.
10. MacCormick N. Questioning Sovereignty. Law, State and Nation in the European Commonwealth / N. MacCormick. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – 236 p.
11. Modelski G. The Long and Short of Global politics in the 21 century / G. Modelski, K. W. Thompson // Int. Studies Review. – 2005. – № 2. – P. 121–245.
12. Dunn J. Introduction: Crisis of the nation state? / J. Dunn // Contemporary crisis of the nation-state / [ed. by J. Dunn]. – Oxford etc., 2005. – P. 3–15.
13. Суверенитет в условиях глобализации. Опыт политий Запада и Востока. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 247 с.
14. Ефременко Д. В. Асимметрия мировой системы суверенитета: зоны проблемной государственности / Д. В. Ефременко ; [под ред. М. В. Ильина, И. В. Кудряшовой]. – М. : МГИМО Университет, 2011. – 247 с.
15. Albi A. EU Enlargement and the Constitutions of Central and Eastern Europe / A. Albi. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 274 p.

16. *Moiseev A.* О суверенитете государств в международном праве / А. Моисеев // Черные дыры в Российском законодательстве. – М., 2007. – № 2. – С. 349–353.
17. *Hoffman S.* Thoughts on the French nation today / S. Hoffman // *Daedalus*. – Cambridge, 1993. – Vol. 122, № 3. – P. 63–80.
18. *Holsti K.* IR theory and domestic war in the Third World: the limits of relevance / K. Holsti // *International relations theory and the Third World* / [ed. by S. Neuman]. – New York : St. Martin's Press, 2004. – P. 103–132.
19. *Beyer P.* Globalizing systems, global cultural models and religions / P. Beyer // *Intern. sociology*. – L, 2005. – Vol. 12, № 1. – P. 79–94.
20. *Марченко М. Н.* Государство и право в условиях глобализации / Марченко М. Н. – М. : Проспект, 2008. – 400 с.